

Nazistikani perioda and-i Italia

Giovanna Boursier

I problema le rateski/rasaki | Katar teoria k-i praktika | Internimos | O lagero | Palal o armisticjo

➤ *And-i Italia, maškar e viktime le fasčistikane diktaturake sas vi roma. Avdives, kaj e istorikane investigacije pe kadaja buti si numaj k-o anglunipe thaj trebul te maren pes maj but dopaš šeliberšenge kamle vaj bikamle biprinžarimatenca thaj “memoriake bisterimatenca”, šaj te phenas čačipnasa ke e roma sas lile, registruime thaj phandade le fasčistikane guvernostar kodole vramako. Kodola ol phandade nakhle perdal šil, bokh thaj nasvalimata save ande varesave kazura andine lenge o meripen.*

ANGLOALAV

And-i Italia, e rodipnata pe persekucia thaj po phandlipen/internimos le romengo ačile jekhe tikne niveloste – specialo e akademikane rodipnata – thaj sas tikne studija pe kadi buti ande de jekh them savo cirdel pes palpale kana si te prinžarel peski kompliciteta le nazisturenca thaj pesko konsekvento ulavipen responsabilitatoko vaš i politika eksterminaciaki.

Anda kado, isi but čuče-thana kana si te dikhas e fakte thaj sar sas i fasčistikani persekucia le romengi and-i Italia, thaj numaj akana, nais le zorake nesave istorikurengi thaj ridjarnengi, kadaja bistardi istoria astarel te ovel phendi. Pe bibaxt, jekh numero le viktimgo inke nanaj prinžardo. Našti žanen pes ni e rezonura/motivacije le persekuciake. Ama, ame trubul te dikhas ke, vi kaj e fasčistikani persekucia

I PROBLEMA LE RATESKI/RASAKI

E kale-gada kerde jekh mašo k-o foro Roma, thaj, o dujto djes, o Raj Victor-Emanuel III mangla le Benito Mussolinieske te kerel jekh nevo guvernno. Kadaja puterda drom and-i perioda le fasčistikane diktaturaki, karakterizime e xasaripnastar – dikh athe vi o fiziko

ITALIKANE ROMANE LAGERJA VAJ LAGERJA ROMANE PHANDLENCA

III. 1 (bazime palal Boursiers 1999, p.24)

le romengi našti te ovel dikhli sar kotor andar jekh rasistikani politika le regimoski, savi kamelas, sar k-o Hitler, o mudaripen kasave grupurengo, o fakto isi ke e roma sas sadajekh diskriminime, čhudine avri thaj čhingarde/persekutime sar “zingari” (“gypsyura”). Thaj kado čačipnasa isi jekh vareso.

xasaripen – sarsave grupurengo andar i opozicia thaj jekhe politikatar imperalistikone dominaciatar savi bianda vi e rasistikane teorie thaj praktike.

And-o 1938, o fasčismo sikavda i sasti violenca thaj o žungalimos peske rasostikane mujesko, special mamuj e židovja. And-o čhon july sas dino avri o Rasako Manifesto, kaj si sikavde e “difference” maškarale e manuškane rase ande termenura klaro, thaj sigo palal

kadaja kerde pes o Departamento vaš i Demografia thaj Rasa thaj o Rasako Tribunali. Pal kado, and-i septembra, sas aprobime e rasialo zakonurja mamuj e židovja, jekh šuži reflekcija le violento anti-semitiko politikaki le regimoski.

Ande thamikane/zakonikane alava, e roma fâl pes ke na sas thode ande rasialo politike le regimoske. Anda kado, sadajekh phenda pes ke ni kerda pes pe lende rasialo diskriminacia and-i Italia.

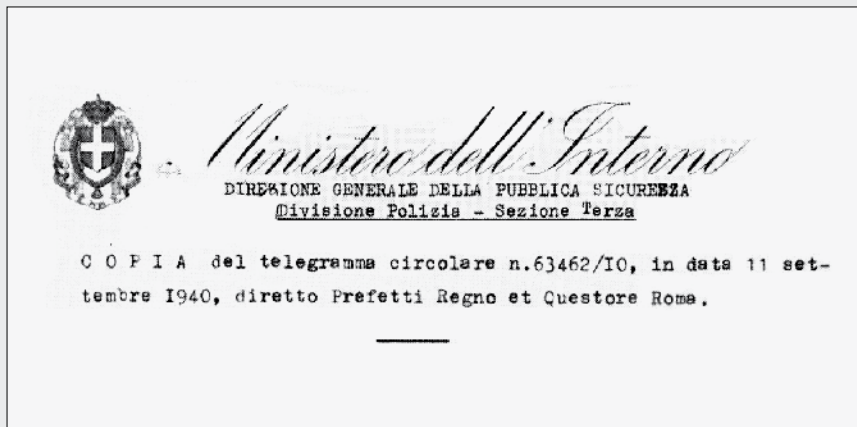
I problema le rateski/rasaki

Katar teoria k-i praktika

Internimos

O lagero

Palal o armisticjo

III. 2 (Detalio)

O ministerialo internimasko ordino andar 11 septembra 1940:

“... liindos and-o dikhipen ke von varekana keren bare bilchimata, kaj kadaja si lengo rat thaj e metode organizipnaske, thaj liindoj and-o dikhipen o ŝaipen ke maŝkar lende si alementura save daŝti keren anti-nacionalo akcije, isi musaj kaj sa e gypsyura te oven kontroline... Isi ordino kaj kodola italikane themunimaske, vi te si konfirmime, vi te na, save inke si phirutne, te oven astarde sa maj sigo posibil thaj te oven kidine telal zurali paza/rakhipen ande jekh than kaj si laĉho vaŝ kado ande svaki provinca... rigate katar e maj khanile vaj suspiĉiosa elementura savi si te oven biĉhalde ande insule vaj regionurja...”

(lilo andar Boursier 1999, p. 18)

Ama von sas, vorta de katar o anglunipen, dikhle kasave politikendar thaj ordinurendar. Vi and-i Italia sas jekh “gypsykani problema” savi, sar ŝaj te dikhas, astarda te sikavdjol andar 1926 orde thaj barili but palal o pharipen le maripnasko.

And-e akanutne berŝa e arxive sikavde but andar i teorizacia po supozime “gypsykano traŝavipen” le vramako, dikh athe e ideje te keren pes arxitektura le rasialo politikake, sar si o Guido Landra, ŝerutno le Ofisosko vaŝ e Rasialo Rodipnata/Studije katar o Ministeri le Popularo Kulturako. O Landra, sar vi aver anglal thaj palal leste, kerdja i problema jekh rasialo, le referencienca k-i evaluacia le fiziko thaj moralo kalitaturengi le “gypsykane rasake” [III. 5]

KATAR TEORIAK-I PRAKTIKA

But andar kodola save studiisarde i problema le fasĉistikane persekuciaki na kidine jekh arxivikano materialo, ama kerde penge rodipnata pe ĉhudine dokumentura thaj oralo vakeripnata kidine le vramasa. Vi kadja, kadala dokumentura andine but

interesanto fakte, sar si o phandlipen le romengo and-o maj baro italikano koncentraciako lagero katar Feramonti, Calabria, vaj o fakto ke nesave italikane roma sas biĉhalde and-i Austria thaj Germania. Ande lenge vakeripnata, kodola save aĉhile živde butivar seren e thana kaj sas phandade, sar si Agnona (and-o Molise), Tossicia (and-o Abbruzzi), Tremiti Insule thaj Sardinia. [III. 4]

E fasĉisturengi vizia aba dikhel pes and-o 1926, kana jekh cirkulara del ordino te oven ĉhudine avri sa e “avrutne gypsyura” andar o thagaripen, kaŝte “ŝužarel pes o them le gypsykane karavanendar save, naj soske te maj phenas, isi jekh risiko vaŝ i sekuriteta thaj vaŝ publiko sastipen, perdal e karakteristika le gypsykane trajosko”. O res sas te “nasvaljarel vorta katar o ilo o gypsykano organismo.”

And-o 11 septembra 1940, dia pes jekh ordino savo te ovel aplikime le italianurendar. Kadava sas jekh cirkulara katar o Andruno Ministeri karing sarre prefekturo, phenindoj lenge te len sarre “gypsyuren” thaj te ingeren len, and-e sasto them, “telal zurali supervizia and-

TIPURJA INTERNIMASKE

Roma prizonierja sas ĉaĉipnasa subijekto vaŝ e generalo regule internimaske and-i Italia, saven sas len duj procedure: internimos ande “koncentracion lagerja” thaj musajutni/kompulsory rezidenca ande jekh than thodo vaŝ kodo (von trubulas te beŝen ande jekh than thaj na sas mukle te inkljon othar). E duj tipurja iternimaske sas kerde pretele eksklusiv and-e durjarde thana thaj and-e tikne gava, ande phare kondicije živipnaske, kaj e prizonierja sas subijekto jekhe but-bare numeroske thaj butivar but khanile regule vaŝ lengo kontrolo thaj supervizia. O Andruno Ministeri dia ordino kaj e lagerja te oven kerde ande mukle vaj na but labjarde/uzime konstrucije, dur e strategikane vasne centrurendar thaj sa maj posibil and-e durutne thana. But andar e lagerja sas and-e regioura le maŝkarutne Italiake, special and-e maŝkarutni Apeninjengi xar thaj and-o Abruzzi.

III. 3

o than savo trebul ande svaki provinca”. Sas len bari zor kaŝte phanden e “gypsyuren”. [III. 2]

INTERNIMOS

I identiteta kodolengi astarde/arestime dikhel pes andar e dokumentura inkerde and-e arxive, special e personalo patrino, but andar lende sas mukle and-e registruimata bi te kerel khonik vareso lenca. Kadala si vasne testimonije/ĉaĉaripnata save meken amen te thas jekhe thaneste varesave romenge maŝkar e berŝa 1928 – 1943. E dokumentura sikaven e eksperience murŝenge, žuvljenge thaj xurdenge, itineranti turgovecja, barjarne grastenge vaj kikavjarja, phirindoj te bikinen ĉare thaj gone ĉuknorjenge vaj urjavipnata khuvde, zumavindoj te train pengo trajo vi kaj na sas mukle nijekhe rigate e zakonjendar thaj e regulacijendar, save k-o agor cirdine len and-itragediale II-to Lumjako Maripnaski.

Sarre andar lende, vi kodola save phenenas ke si italianura and-i vrama lenge arestipnaski, sas dine avri, pale astarde, thaj pale dine avri, and-i periodo

AND-E ITALIKANE LAGERJA – AČHIMATA KATAR E ROMA

Rosa Raidic: “M’i čhai i Lala sas biandi and-i Sardinia and-o 7 januara 1943, anda kodo kaj ame samas ande jekh koncentracion lagero ande kodi vrama.”

Mitzi Herzemberg: “And-i vrama le maripnaski ame samas and-o koncentracion lagero k-o Perdaddefogu and-i Sardinia. Sare samas disperime bokhatar. Ande jekh dives, nana žanav sar, jekh khajni avili and-o lagero. Peljom pe late sar jekh resu-

ni, mudardem lan thaj xalem lan, kadja bokhali semas. Marde man thaj phandle man šov čhona kaj čordem.”

Zlato Levak: “And-i Italia samas ande jekh koncentracio lagero, bi khančesa xamaski. Me semas paš-o Campobasso mirre familiasa. Sas but andar amende... ande jekh monastira, sarre phandle andre, gardianurjenca trujal, sar ande jekh temnica/ phandipe... bešlam othe kaj duj berša.

Mirro čhavo o maj baro mulo and-o lagero. Makhelas/piktosarelas šukat thaj sas jekh godjalo terno.”

Antonio Hudorovic: “Jekhvar, kana samas and-i Tossicia, avilo jekh germanikano oficeri. Lia e masure amare truposke, masurisarda vi amaro šero. Phenda ke kerel kadaja vas neve urjavimata thaj jekh stadi.”

III. 4

III. 5 “Gypsykani familia” – slike/foto andar jekh artikolo le Guidosko Landra. E slike trubunas te “čačaren” i inferioriteta le “gypsyurengi”. (katar Bourssier 1999, p.16)

1928 – 1940. palal 1940, o astaripen/aresto geldja k-o internimos, telal i direktiva le Androne Minsteroski andar septembra 1940. [III. 3]

E masure/akcije kerde le fasčistikane regimostar mamuj e roma šaj te oven ulavde ande minimum duj faze. And-i anglutni faza, anglal i septembra 1940, e manuša arestime sas dine avri andar o thagaripen thaj čhudinek-i granica, thaj sigo pala’ kodooja von avile palpale perdal i granica, jekh procedura savi sas repetime le vramasa. And-i dujo faza, maškar 1940 thaj 1943 (panada na žanas dosta p-i vrama palal 1943), and-o than le politike le avričhudipnaske thoda pes o internimos.

Detalija pe realiteta le phandavipnaski thaj pe thana kaj e roma sas inkerde sikavdile gradual. Ke kado nivelu, fal pes ke ande nesave thana, sar si e Insule Tremiti, Sardini thaj aver, e roma sas numaj jekh andar nesave “kategorije” inkerde othe, ama and-aver lagerja, special Boiano, Agnona thaj Tossicia, von sas mažoriteta.

Sas minimum jekh kazo bičhalipnasko romengo and-i Germania.

Sas i familia Levakovič, dad, dej thaj oxto xurde, save sas ingerde and-o Germanikano Rajxo and-o anglunipen le beršesko 1944, palal šov berš “slobodo internimaske” (musajutni rezidenca) and-o foro Ravenna. Ama, našti arakhen pes maj but informacije pe kadava kazo andar e dokumentura save isi.

O LAGERO

K-o Boiano, ande Molise, e prizionierja sasas thode ande panže magazijende andar jekh purani fabrika tutunoski, ande odobor bimanušikane kondicije ke vorta e fasčistura rodine te mukisaren len avere thanende. Ama na e romen thaj sinturen, save sas mukisarde numaj kana o lagero phangla pes, and-o avgusto 1944. Ke kodi vrama sas 65 roma (but sintura), 21 andar telal 15 berša. [III. 1]

Katar Boiano von gele k-i Agnona, aver gav and-o Molise kaj o lagero sas ande jekh purani monastira maj opre le gavestar, k-e 850 metrja učipe. Athe e registruimata sikaven ke na numaj e roma thaj e sintura sas thode and-o lagero; von

den vi e sugestia ke palal o durutno 1941 o lagero sas eksklusiv lenge. And-o july 1942, sas 250 andar lende and-o lagero thaj and-o januara 1943 e autoritetura putarde jekh škola vaš e xurde roma vaj, maj specifiko, “važ i intelektualu thaj religiozo sikljovipen le xurdenge le gypsyurengi internime othe”. Jekh dokumento andar 23 aprili 1943 registrisarel 146 “gypsyuren” internime thaj phenel ke sa ial mišto, dikh athe vi i škola savo kamel te “putrel len katar lenge vagabondo thaj bimoralo ačara/običejurja”. Pe bibaxt, našti žanel pes maj but pala’ o paruvipen le numerosko le phandlengo/prizionierjengo thaj e rezonura vaš kadaja žikaj na-j arakhle e liste le lagerosge thaj studiisarde. Ama si personalo vakeripnata, sar si kodova le Tommasosko Bogdan, jekh rom savo akana živel and-o foro Roma, savo serel pirre duje phralen merindoj bokhatar and-i Agnona thaj pirre dades thaj dejan save na resle te maj živem kaj zumavde te našen andar o lagero.

O lagero andar Tossicia sas operacionalo andar oktobra 1940 thaj sas phandlo palal o armistecio. Maškar e phandle othar sas vi roma thaj sintura. Isi

III. 6

P-i baza le kondicijengi le armisticjoske andar 8 septembra 1943, signosardo maškar Italia thaj e aliatura, but lagerja andar i te-klutni Italia phandle pes. E roma našle, gelindoj karing e plaja, ande nesave kazura gelindoj paš-e partizanura. Kadaja slika, le romeski Amilcare Debar, sikavel pirre partizanjengo grupos, i Brigada 48 Garibaldi, and-o 1944.

(katar Boussier 1999, p. 29)

amen minimum duj liste kaj sikaven ke minimum 108 andar lende sas othe and-o july 1942. Tossicia, and-o Abruzzi, sas jekh andar e maj khanile lagerja andar i maškarutni Italia. E phandle živenas thodine khetanes and-e khera, thaj e roma sas thode and-i baraka Mirti, kaj e kondicije živipnaske sas intolerabilo: na sas feljastre, na sas pani, thaj e kanalura katar čhordjolas i mel pherenas pes thaj denas avri.

PALAL O ARMISTICJO

Palal so e aliatura aresle and-i Sicilia thaj o fasčismo sas peravdo, i Italia signosarda o armisticjo le aliaturenta and-o 8 septembra 1943, thaj o them reslo and-o xaoso. I thagarikani fami-

lia thaj o governo našle sar e čora and-o sud, i rig le themeski kaj sas telal e germanura thaj o Mussolini kerde jekh nevo fasčistikano governo and-i upruni Italia, i Socialo republika Salò. O them sas phaglo/fragmentime thaj uštavdo avrutne trupendar, andr-odova so e mamuj-fasčistikane force organizisarenas i Rezistenca. [III. 6]

Isi but cırra informacije pe so kerda pes le romenca thaj sinturenca and-i vrama le germanikane uštavipnaski thaj le Socialo republika-ki, thaj vi pe kodo so kerda pes kodolencasave sas phandle/internime kana signosarda pes o armisticjo. Žanas ke nesave prizonierja daštisale te našen andar o lagero thaj gele paš-e partizanura thaj and-i Rezistenca. Ama and-aver kazura, e prizonierja ačhile and-

lagerja, but andar lende reslindoj telal o nazistikano kontrolo. Anda kado rezono isi korekto te las and-o dikhpen sode responsabiliteta lel peske i Italia vaš transportimos thaj vaš o kontinuum xasaripen le romengo thaj sinturenco and-e Hitleroske lagerja meripnaske. Musaj te liparas o phenipen jekhe žuvljako savi ačhili živdi andar o lagero Bolzano (tranzitoskko punto vaš i deportacia karing o Rajxo) thaj savi serel e “italikane romane xurden” živindoj lenge dajenca ande jekh kherorro kerdo rigate numaj vaš ežuvlja. Thaj kodova le Vittoriosko Mayer, jekh sinto savo serel pirre phenjan Edvige, muli 20e beršende and-o lagero: “Kadava melalo maripen! And-e jakha m’ e godjake inke dikhav mirre phenjan, puškime othe palal i kanrale sastrune-thava.”

Bibliografia

Boursier, Giovanna (1999) *Gypsies in Italy during the Fascist dictatorship and the Second World War. In: Kenrick, Donald (ed.) In the shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War 2.* Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 13-36 | **Boursier, G. / Converso, M. / Iacomini, F. (1996)** *Zigeuner. Lo sterminio dimenticato.* Roma: Sinnos | **Fings, K. / Heuss, H. / Sparing, F. (1997)** *From „Race Science“ to the Camps. The Gypsies during the Second World War 1.* Hatfield: University of Hertfordshire Press | **Levakovich, Giuseppe / Ausenda, Giorgio (1975)** *Tzigari. Vita di un nomade.* Milano: Bompiani | **Piasere, Leonardo (ed.) (1996-1999)** *Italia Romani. Vols. 1 and 2.* Roma: CISU | **Viaggio, Giorgio (1997)** *Storia degli zingari in Italia.* Roma: Anicia